

Kyjivo ir Černihivo žemių antspaudai XVI–XVIII a.: tarp teisės, tradicijos ir istorinės atminties

OLEG ODNOROZHENKO

Lietuvos istorijos institutas, Tiltų g. 17, 01101 Vilnius
El. paštas rus-ruthenia@ukr.net

Straipsnyje nagrinėjamos Kyjivo ir Černihivo vaivadijų žemės antspaudų ikonografijos, teisinio statuso ir naudojimo praktikų ypatybės. Šie istoriškai su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste (LDK) susiję regionai po 1569 m. Liublino unijos ir 1618 m. Deulino paliaubų pateko į Lenkijos Karalystės sudėtį. Nepaisant to, jų žemės antspauduose ilgą laiką buvo naudojamas LDK valstybės herbas Vytis, o tai tiesiogiai prieštaravo 1569 m. inkorporacinių privilegijų ir vėlesnių seimo nutarimų turiniui. Ir jei Kyjivo vaivadijos atveju Vyčio naudojimas žemės antspauduose vis dėlto turėjo tam tikrą istorinę tradiciją, kuri apeliavo į seną valstybinį-politinį ryšį su LDK ir galiausiai tęsė iki 1569 m. Liublino unijos susiklosčiusią praktiką, tai Černihivo teritorijoje (žemėje) lietuviško Vyčio statusas „atkurtas“ nepaisant to, kad šis herbas niekada nebuvo naudojamas kaip Černihivo žemės ženklas jai esant LDK sudėtyje XIV a. antroje pusėje – XV amžiuje. Herbo pasirinkimas Černihivo žemės antspaudui bent iš dalies turėjo būti pagrįstas tam tikra vietos nobiliteto istorine savivoka, kuri apeliavo į seną politinį ryšį tarp Černihivo ir Lietuvos, nors toks simbolinis apeliavimas neturėjo atitinkamo istorinio-heraldinio pagrindo.

Raktažodžiai: heraldika, sfragistika, žemės antspaudai, Kyjivo vaivadija, Černihivo vaivadija

Žemės antspaudai (vaivadijų ir paviėtų) sudaro šaltinių kompleksą, apimantį informaciją apie savivokos ir idėjų, teisės, vietos savivaldos, heraldikos, epigrafikos ir kt. istoriją. Nuo 1565 m. iki XVIII a. pabaigos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje buvo naudojama apie 200 vaivadijų ir paviėtų antspaudų. Nepaisant jų išskirtinės reikšmės tiriant LDK valdžios institucijas, ilgą laiką šie antspaudai nepatraukė tyrėjų dėmesio. Tik pastaraisiais dešimtmečiais didelė jų dalis buvo publikuota ir analizuota įvairiais ikonografijos ir funkcionavimo aspektais [141, 147–164; 145, 48–58; 144, 277–298; 130, 189–201; 131, 27–45; 129, 27–43, 69–102, 155–185].

Vis dėlto istoriografijoje didelė dalis žemės sfragistikos paminklų tinkamo dėmesio dar nesulaukė. Pirmiausia tai pasakytina apie antspaudus tų žemių, kurios po 1569 m. Liublino

unijos pateko į Lenkijos Karalystės sudėtį, o prieš tai priklausė LDK. Be to, jei kai kurie Palenkės, Voluinės ir Braclavo vaivadijų žemės antspaudai kartais patekdavo į mokslininkų akiratį, tai Kyjivo ir Černihivo vaivadijų žemės sfragistika iki šiol išliko praktiškai nežinoma. Įvairiuose archyvuose, dirbant su šių regionų vietos savivaldos organų veiklos dokumentų rinkiniais, pavyko ne tik atskleisti Kyjivo ir Černihivo žemės antspaudų kompleksą, bet ir atsekti heraldinių ženklų, naudotų šiuose antspauduose paskutiniame XVI a. trečiajame – XVIII a., evoliuciją.

Heraldikos ir sfragistikos paminklai yra viena ryškiausių pasaulėžiūros ir idėjų prezentacijos priemonių, vyrausių tam tikrame sociume konkrečiu laikotarpiu. Tokio pobūdžio šaltiniuose pateikiama informacija apie atskirų asmenų ir giminių socialinį statusą, jų ryšius su kitais asmenimis ir giminėmis, socialinėmis ir etninėmis grupėmis, apie svarbius asmens gyvenimo įvykius, kilmės ypatumus ir profesinius prioritetus, galiausiai – apie įvairias politines realijas, tokias kaip lojalumas valstybei ar dinastijai, politines sąjungas arba orientacijas, priklausomybę tam tikram politiniam junginiui ir panašiai. Tokių pavyzdžių gausu tiek asmeniniuose ir giminių, tiek ir miestų, žemių ar valstybiniuose dinastijos herbuose ir atitinkamuose antspauduose.

Pastarieji turi ypatingą reikšmę, kai kalbama ne apie asmeninius ar pareigūnų, o apie oficialaus pobūdžio antspaudus, visų pirma priklausančius valstybėms ir teritoriniams vienetams. Šiuo atveju vienų ar kitų sužetų buvimą herbuose ir antspauduose lėmė ne trumpalaikė konjunktūra ar besikeičiantys atskirų asmenų (individo) norai, o įtakingų socialinių grupių ar elito grupuočių, kurių įtaka apėmė ištisus regionus ir valstybes, nusistovėjusios idėjos ar siekiai.

Vienas tokių heraldikos-sfragistikos kompleksų, kuriame plačiai atsispindi įvairūs politinės simbolikos aspektai ir sudėtingas teisinių normų, tradicinių nuostatų ir politinių siekių derinys, buvo LDK žemių (paviėtų ir vaivadijų) antspaudai. Jų naudojimo praktikos įvedimas siejamas su 1564–1566 m. teritorine-administracine reforma, kai naujai sukurtuose pavietuose buvo įsteigti žemės teismai – viena iš bajorų savivaldos institucijų. Šių teismų dokumentus patvirtinantys antspaudai tapo vienu labiausiai gerbiamų atributų, reprezentuojančių atitinkamų teritorinių vienetų bajoriją [119, 181].

1566 m. II Lietuvos Statuto ketvirtojo skyriaus dešimtajame straipsnyje apibrėžiama ne tik žemės antspaudų naudojimo tvarka, bet ir jų išvaizda: „Тежъ мы, Господаръ, даемъ подъ гербомъ того паньства нашего Великого князства Литовского, Погоню, печать, до каждого повету, тую печать писаръ земский присажный въ себе самъ а не хто инший ховати маеть, котороу печатью и подъ тытуломъ нашимъ позвы мають быти печатованы а выдаваны, а иншыє некоторые листы, выписы и сознанья кроме только самихъ позвовъ тою печатю не маеть быти печатовано, але будуть печатованы всакие листы того владу земского, судовые выписы и сказанья печатями судьиною, подсудковою, а подписованы рукою того жъ писара земского“ [142, 95–96].

Pagal šį Statuto sprendimą pavietų antspauduose turėjo būti vaizduojamas LDK valstybinis herbas – Vytis, t. y. kalaviju ginkluotas raitelis ant žirgo (būtent šis atvaizdas yra visuose žinomuose 1565–1566 m. pagamintuose antspauduose), o ne žemių herbai, kurių dažnas naudojimas LDK teritorijoje užfiksuotas daugelyje XV–XVI a. herbų [116, 81–83; 115, 115–116; 126, 76–80] ir ant didžiųjų valstybės antspaudų [140, 57–63]. Taigi pavietų antspaudai buvo laikomi savotiškais valdovo antspaudais, kurio teisinė galia buvo deleguota žemių valdžios institucijoms, kopijomis. Šią išvadą patvirtina ir pavietų antspaudų legendų turinys.

Būdingiausi užrašai ant Minsko pavieto antspaudų 1591–1595 m. dokumentuose yra tokie: PIECZENC · W · X · L · NA · POWIAT · MYNSKI · DANA [18, plik 65, 66, 71, 72, 74, 88; 21, plik 84]; ant Slanimo pavieto antspaudų 1566–1586 m.: PIECZEC ZIEMSKA WXL NA POWIAT · SLONIMSKI · DANA [15, plik 13, 16, 17, 18, 27, 28, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 47, 48; 34, k. 52], 1598 m.: · PIECZENC · WIEL · XIE · LIT · NA · POWIAT · SLONIMSKI · DANA [18, plik 13, st. 699, 704, 714, 716, 720]. Šie antspaudai yra aiškiai apibrėžti kaip LDK antspaudas – „Pieczenc Wielkiego Xienstwa Litewskiego“ („Pieczęć Wielkiego Księstwa Litewskiego“), duotas („dana“) atitinkamam pavietui.

Panaši ikonografija ir legendų turinys yra ir LDK Ukrainos vaivadijų žemių antspauduose. Pavyzdžiui, nuo 1565 m. naudotame Lucko pavieto antspaude pavaizduotas Lietuvos Vytis renesansiniame skyde, juosiamas legenda: PIECZENC : POVIA : LUCKIE : WIEL : X : LITEWS [13, plik 24, st. 133; 14, plik 15, 29, 45, st. 233, 235; 15, plik 15, 24, 46; 16, plik 11, 64] (1 pav.). Panašūs vaizdai yra ir ant to meto Volodymiro (PIECZENC POVIA : WOŁODZIMIER : WIEL : X : LITEWS :) [11, plik 35, 38, 40, 41, 53; 35, k. 289; 101, apk. 10v] (2 pav.), Kremeneco (PIECZENC : W : X : L : NA · POWIAT : KRZEMIENIECZKI) [9, plik 1, 24, 33; 10, plik 44; 13, plik 23; 14, plik 42, st. 212; 15, plik 20; 16, plik 80, st. 486; 85], Kyjivo (PIECZECZ · POVIATU · KIEVSKIEGO · VI · X · LI) [14, plik 27, st. 95, 99; 21, plik 48; 24, plik 17; 28, st. 5] (3 pav.) ir Braclavo (PIECEC * BRACLAWSKA · I · VINICKA · VI · K · LI) [14, plik 35] pavietų antspaudų.

1–3 pav. Lucko, Volodymiro ir Kyjivo pavietų antspaudai (1565 m.) [16, plik 11; 101, apk. 10v; 28, st. 5]

Tokia padėtis turėjo iš esmės pasikeisti nuo 1569 m., kai Ukrainos žemės – Kyjivo, Voluinės ir Braclavo vaivadijos – iš LDK atiteko Lenkijos Karūnai. Remiantis Liublino seimo unijos privilegijomis, oficialioje šių žemių praktikoje Lietuvos Vytį turėjo pakeisti Karūnos Erelis. Pavyzdžiui, 1569 m. gegužės 26 d. Voluinės vaivadijai buvo nustatyta privilegija: „Naostatek ustawuiemy: aby od tego czasu we wszystkich odprawach pospolitych, y na chorągwiach ziemskich w tej ziemi Wołyńskiej, przy swych dawnych herbiech, orła znaku Koronnego herbu używali“ [132, 83; 120, 306, n. 136]; 1569 m. birželio 5 d. – Kyjivo privilegija: „Naostatek ustawuiemy, aby od tego czasu we wszystkich odprawach pospolitych, y na chorągwiach ziemskich w tej Ziemi Kirowskiej, przy swych dawnych herbiech, orła znaku Koronnego używali“ [132, 87].

Vis dėlto šių privilegijų nutarimai buvo suformuluoti šiek tiek neaiškiai, juose tik pažymėta, kad karūnos herbą būtina naudoti kartu su senaisiais žemių herbais, tačiau tokios jungties būdai išsamiau nepaaiškinti. Tai visiškai dėsninga, atsižvelgiant į šios praktikos naujumą, nes vaivadijų ir paviėtų, kurie įėjo į Karūnos sudėtį iki 1569 m., žemės antspauduose buvo naudojami tik žemių herbai [110, 2–12; 109, 41–88; 139, 209–228]. Todėl, kalbant apie naujai prie Karūnos prijungtas vaivadijas, tam tikrą laiką nepastebime jokių bandymų įgyvendinti šiuos nutarimus – ir toliau buvo naudojami seni žemės antspaudai su Vyčiu, kurie buvo išraižyti 1565 metais.

Tik praėjus dvidešimčiai metų po 1569 m. Liublino seimo bandyta suderinti žemių antspaudų naudojimo praktiką su unijos nutarimais. 1589 m. balandžio 18 d. seimo nutarime „Trybunału Wołyńskiego y Bracławskiego oiewodztw“ paaiškinta, kaip derinti senąją Voluinės vaivadijos žemės ženklą su Karūnos herbu ant žemių antspaudų: „To iest, z Woiewodztwa Wołyńskiego Herbowe pieczęci krzyż, a na krzyżu orzeł“ [132, 295].

Pagal šį dekretą erelio atvaizdas privalėjo būti ant Voluinės vaivadijos ir pavieto antspaudų, pagamintų po 1589 m., tačiau jo derinimo būdas su Voluinės herbu taip ir nebuvo nustatytas, nors seimo dekretu, regis, buvo aiškūs nurodymai šiuo klausimu. Dar daugiau – Lucko pavieto antspaude vietoj karūnuoto erelio matome tradicinio Rusios žemės heraldinio ženklo dvigalvio erelio atvaizdą [136, 18–21]. 1589 m. lapkričio mėn. naudotame Lucko žemės antspaude atvaizduotas riterio kryžius, fone – dvigalvis erelis, o aplink jį užrašas Le+ PIECZENC + POWIATV * LVCKIEGO + ROKV 1589 [16, plik 72, 76] (4 pav.).

4–6 pav. Lucko (1589 m.) bei Volodymyro (1608 m.) pavietų ir Voluinės vaivadijos (1748 m.) antspaudai [16, plik 72; 41; 43]

Tačiau netrukus, 1589 m. pabaigoje, šis savavališkas, gana aiškų politinį atspalvį turėjęs vietinio nobiliteto kūrinys buvo ištaisytas ir dviejuose 1590–1603 m. [17, plik 12, 26, 36; 18, plik 32; 19, plik 32, 33, 34; 20, plik 23, st. 193, 195; 21, plik 14, 15, 49, st. 231; 23, plik 9, 11; 25, plik 111, st. 805; 35, k. 131] ir 1590–1651 m. [4, st. 100, 102, 105, 107; 9, plik 56; 10, plik 58, st. 291; 14, plik 96, st. 680; 17, plik 44, 46; 22, plik 20; 26, st. 43; 35, k. 131; 44; 46; 48; 53; 55; 61, apk. 56; 92, apk. 2v; 93, apk. 1v; 94, apk. 1v; 96, apk. 145v, 151, 153v, 167, 217v, 219, 224, 225; 97, apk. 2v; 103, apk. 15, 35; 106, apk. 37v, 47; 107, apk. 31, 47] naudotuose žemių antspauduose šalia Voluinės kryžiaus atsidūrė Lenkijos viengalvis erelis. Tiesą sakant, abiem atvejais erelis buvo pavaizduotas be karūnos, kaip ir vėlesniame Lucko pavieto antspaude 1629–1634 m. [33, k. 97, 108; 35, k. 131; 86, apk. 6]. O 1589–1608 m. Volodymyro [4,

st. 4; 12, st. 206, 219; 17, plik 55, 56, 57; 18, plik 49, 50, 51, 52, 75, 76, 77, 78, 79; 19, plik 17, 18, 19, 20, 21; 21, plik 49, 51, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 67, 68, 69, 71, 72, 76, 77; 23, plik 4, st. 25; 24, plik 4, st. 20, 27; 25, plik 15, 16, 17, 43, 47, 48, 50, 51, 52; 52; 103, apk. 14] ir 1589–1636 m. Kremeneco pavičių antspaudų [10, plik 58, st. 304, 307; 17, plik 31, 32, 34, 50; 18, plik 21, st. 114, 121; 20, plik 23, st. 191; 21, plik 41; 23, plik 48, st. 232, 233, 235, 237, 239, 241, 244, 246, 247, 249, 252, 253, 256, 258, 260, 262, 263, 265; 24, plik 52; 25, plik 6, 89, 91, 111, st. 795; 40; 45; 54; 57; 74, л. 2v; 86, apk. 10; 95, apk. 3v] atvaizdai visiškai atitiko 1589 m. balandžio 18 d. seimo nutarimą – Lenkijos erelis pavaizduotas Voluinės kryžiaus fone.

Vėliau šių pavičių antspaudų atvaizdai patyrė tam tikras transformacijas (pavyzdžiui, buvo skirtingos erelio be karūnos ir kryžiaus kombinacijos), tačiau erelio ir kryžiaus derinys juose išliko nepakitęs. 1608–1612 m. Volodymoro antspaude karūnuotas erelis pavaizduotas su riterio kryžiumi ant krūtinės [35, k. 289; 41; 42] (5 pav.), o 1617–1628 m. antspaude riterio kryžius yra po ereliu [10, plik 58, st. 297, 319; 34, k. 110; 35, k. 289; 49; 50; 51]. 1647 m. [35, k. 289] ir 1650–1655 m. [35, k. 289; 98, apk. 210v, 215v; 107, apk. 46v] antspauduose ant karūnuoto erelio krūtinės yra skydas su riterio kryžiumi. 1729 m. Kremeneco pavieto antspauduose erelis pavaizduotas virš kryžiaus [19, plik 66, st. 439, 455], o 1749 m. antspaude erelis yra ant riterio kryžiaus [19, plik 66, st. 469; 33, k. 92, 108; 35, k. 103].

Labiausiai paplitęs figūrų jungimo būdas Voluinės vaivadijos antspauduose – ant karūnuoto erelio krūtinės vaizduojamas kryžius. Panašus vaizdulytis yra ant 1647 m. [35, k. 293; 86, apk. 12], XVII a. antrosios pusės [9, plik 55; 35, k. 293] ir 1748–1785 m. Voluinės vaivadijos antspaudų [35, k. 293; 43] (6 pav.). 1725–1743 m. vaivadijos antspaude karūnuotas erelis pavaizduotas virš riterio kryžiaus [35, k. 294].

Tokiame kontekste visiškai kitaip atrodė Kyjivo žemės antspaudai. Senuoju 1565 m. pavieto antspaudu naudotasi mažiausiai iki XVII a. pradžios. Pavyzdžiui, juo pasinaudota 1602 m. liepos 24 d. antspauduojant tribunolo knygų išrašus [99, apk. 4v]. Tuo pat metu apyvartoje pasirodė vaivadijos antspaudas su Vyčio atvaizdu renesansiniame skyde, kurį juosė legenda rusėnų kalba: ПЕЧАТЪ ЗЕМСКАА БОЕВОДСТВА КНЕБСКОГО. Jo antspaudas yra 1604 m. spalio 11 d. žemės teismo šaukime [59] (7 pav.).

Netrukus Kyjivo vaivadijos reikmėms buvo pagamintas dar vienas antspaudas, tačiau ir šį kartą su Lietuvos Vyčiu ir legenda lenkų kalba: PICZEC · ZIEMSKA · WOIEWOC · KIIOWS. Jo naudojimas užfiksuotas 1614–1647 m. aktuose [3, st. 51; 33, k. 70; 35, k. 86; 60; 63, apk. 14, 19, 139; 64, apk. 95v, 97, 99, 103, 109v, 111; 65, apk. 42, 47, 49v, 51v, 70v, 72, 77; 66, apk. 58 v; 67, apk. 44; 69, apk. 107; 70, apk. 90v, 96, 99, 105, 108v, 110v, 114v, 123v, 124 a, 126v, 129, 141v, 149, 152, 155, 158v, 167, 172; 76, apk. 5v; 77, apk. 21, 63, 71; 87, apk. 10 a; 88, apk. 9v; 89, apk. 2; 90, apk. 1v; 91, apk. 3v; 99, apk. 43, 67; 100, apk. 19v; 101, apk. 41v; 102, apk. 5; 103, apk. 12v; 104, apk. 2v; 105, apk. 14] (8 pav.).

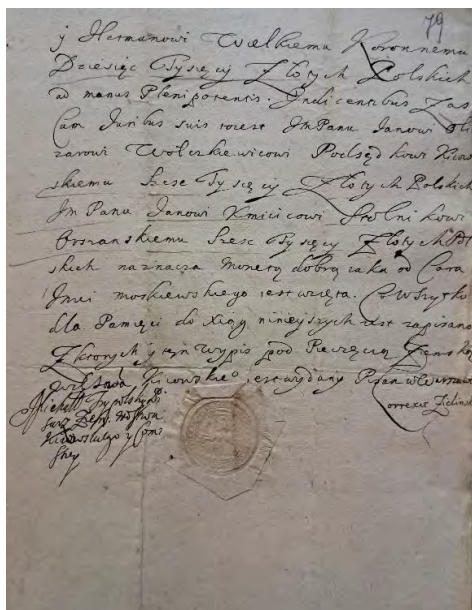
Šie pavyzdžiai liudija, kad Kyjivo vaivadijos bajorija beveik šimtmetį nuosekliai ignoravo Liublino privilegijos teisinės nuostatas. Kyjivo žemės prijungimas prie Karūnos tuo laikotarpiu niekaip nepaveikė jos teritorinės heraldikos. Žemių antspaudai su Lietuvos Vyčiu ir toliau atliko Kyjivo nobiliteto savivaldos pagrindinio teisių ir laisvių atributo vaidmenį. Ir tikriausiai rodė tam tikrą vietos elito lojalumą senajai Tėvynei. Verta pabrėžti tą faktą, kad neramių Liublino seimo įvykių metu dalis Kyjivo bajorijos nesutiko prisijungti prie Karūnos – šiaurinė vaivadijos dalis (Mozyrius pavietas) ir toliau liko LDK. Akivaizdu, kad ir kitų Kyjivo vaivadijos pavičių bajorijos požiūris į unijos susitarimus nebuvo vienareikšmis, ir tą geriausiai atskleidė XVII a. tęsiama tradicija naudoti Vyčių kaip pagrindinį Kyjivo žemės ženklą.

7–8 pav. 1604 ir 1614 m. Kyjivo vaivadijos antspaudai [59; 60]

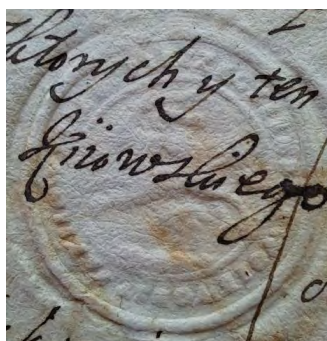
1648 m. kazokų revoliucija, regis, turėjo gerokai pakoreguoti Kyjivo žemės heraldinės-sfragistinės prezentacijos praktikas. Iš tiesų, prasidėjus karui ir prijungus vaivadijos teritoriją prie naujos valstybės – Etmonato (ukr. Військо Запорозьке, lot. *Exercitus Zaporoviensis*) – senojo vaivadijos antspaudu jau nebeaptinkame. Tuo metu Kyjivo bajorų savivaldos institucijos buvo perkeltos toli į vakarus, į Karūnos žemes, todėl Vyčio naudojimas ant žemių antspaudų turėjo būti neaktualus.

Tačiau neseniai rasti Kyjivo žemės antspaudai liudija priešingai. Vaivadijos antspaude, esančiame 1668 m. gegužės 14 d. Kyjivo vaivadijos Varšuvos komisijos bendrųjų knygų išrašė („y ten wypis pod pieczęcią ziemską woiewodztwa kiowskiego iest wydany“) (9 pav.),

9–10 pav. 1668 ir 1691 m. Kyjivo vaivadijos Varšuvos komisijos bendrųjų knygų išrašai [78, apk. 72, 79]

pavaizduotas raitelis ant žirgo su dešinėje rankoje pakeltu kalaviju. Aplink jį legenda: * PIECZEC · ZIEMSKA · WOIEWODZTWA · KIIOWSKIEGO [78, apk. 79] (11 pav.). Panašiai Vytis vaizduojamas ir vėlesniame Kyjivo vaivadijos antspaude, esančiame 1691 m. gegužės 7 d. išrašė (10 pav.), čia atvaizdas apjuostas beveik identiška legenda: PIECZEC ZIEMSKA WOIEWODZTWA KIIOWSKIEGO [78, apk. 72] (12 pav.).

11–12 pav. 1668 ir 1691 m. Kyjivo vaivadijos antspaudai [78, apk. 72, 79]

Tik XVII a. pabaigoje Kyjivo žemių antspaudų ikonografijoje įvyko reikšmingų pokyčių, dėl kurių vaizdulių turinys bent iš dalies atitiko 1569 m. privilegiją. Vienas iš 1695 m. spalio 10 d. tribunolo knygų išrašų buvo patvirtintas Kyjivo vaivadijos žemės antspaudu („y ten wypis pod pieczęcią ziemską woiewodztwa kiiowskiego iest wydany“) su senojo Kyjivo žemės herbo atvaizdu – angelu. Pastarasis pavaizduotas antspaudo lauke su kalaviju dešinėje rankoje ir makštimi kairėje ir apsuptas legenda: PIECZEC ZIEMSKA WOIEWODZTWA KIIOWSKIEGO [71, apk. 28] (13 pav.).

13–14 pav. 1695 ir 1699 m. Kyjivo vaivadijos antspaudai [71, apk. 28; 76, apk. 25]

Karūnos, arba Lenkijos, erelis Kyjivo žemės antspauduose atsirado tik nuo 1699 metų. Antai Kyjivo vaivadijos ovalinis antspaudas, kuriuo buvo tvirtinami 1699–1743 m. dokumentai, buvo padalytas į tris laukus: pirmajame pavaizduotas karūnuotas erelis, antrajame – žeme į kairę pusę einantis lokys, trečiajame – kalaviją ir makštį rankose laikantis angelas. Legenda: + PIECZENC * WOIEWODSTWA * KIIOWSKIEGO * [25, plik 10, 97; 27, st. 813; 35, k. 87; 38; 47; 56; 76, apk. 25; 87, apk. 6, 8, 25] (14 pav.).

Šiuo atveju susiduriame su bandymu sujungti karūnos herbą (pagal 1569 m. birželio 5 d. Kyjivo unijos privilegiją) ir tradicinius Kyjivo žemės herbus – angelą ir lokį – į bendrą kompoziciją. Sidabrinis angelas mėlyname lauke – tai tradicinis herbo vaizduly, žinomas nuo XV a. pradžios. Toks herbas aptinkamas to meto Portugalijos herbyne „Livro de Arautos“ [31, f. 144] ir įvairiuose Ulricho Richentalio „Konstancos susirinkimo kronikos“ sąrašuose [37, f. 235v; 111, f. 217] (15–17 pav.).

15–17 pav. Kyjivo žemės herbas XV a. herbynuose [31, f. 144; 37, f. 235v; 111, f. 217]

Angelo figūra turėjo tam tikrą ryšį su Vytauto Kęstutaičio asmeniu – tikriausiai vaizdavo didįjį kunigaikštį kaip Rusios žemių valdovą. Herbe „Der hochgeboren fürst Wittoldus herzog zu Sarasio“, esančiame U. Richentalio „Kronikose“, sidabrinis angelas vaizduojamas pirmame ir ketvirtame lauke [111, f. 110] (18 pav.). Jis taip pat yra ant Vytauto dukters Sofijos

18 pav. Didžiojo kunigaikščio Vytauto Kęstutaičio herbas U. Richentalio leidinyje „Konstancos susirinkimo kronikos“ (1483 m.) [111, f. 110]

19 pav. Kunigaikštienės Sofijos Vytautaitės antspaudo matrica (XIV a. pab.) [73]

antspaudo [73] (19 pav.). LDK didžiuosiuose valstybiniuose antspauduose Kyjivo herbas su angelu aptinkamas nuo XVI a. pradžios: kartu su Smolensko ir Voluinės ženklais jis pavaizduotas 1503 m. didžiojo kunigaikščio Aleksandro II Jogailaičio (1492–1506 m.) [32; 128, 66] (20 pav.) ir 1506 m. didžiojo kunigaikščio Žygimanto II Senojo (1506–1548 m.) antspauduose [62; 72; 79; 80; 81; 82; 83; 84; 6, plik 76; 36; 112, 26, il. 47] (21 pav.).

20–21 pav. Kyjivo žemės herbas didžiųjų kunigaikščių Aleksandro II Jogailaičio (1503 m.) ir Žygimanto II Senojo (1506 m.) antspauduose [32; 79]

XVI a. viduryje Kyjivo herbo ikonografija šiek tiek pasikeitė – angelo rankose atsirado kalavijas, pavyzdžiui, „Stemmata Polonica“ [30, f. 83v] (22 pav.) esančiame piešinyje ir ant monetų, nukaldintų valdant didžiajam kunigaikščiui Žygimantui III Augustui (23 pav.). Be to, nuo XVI a. antrosios pusės angelas Kyjivo herbe kalaviją ir makštį laiko smaigaliais žemyn. Tokį vaizdą matome Bartošo Paprockio (Bartłomiej (Bartosz) Paprocki) herbynuose [124, s. 1227; 125, 918] (24 pav.).

22 pav. Kyjivo žemės herbas, pavaizduotas „Stemmata Polonica“ (1555 m.) [30, f. 83v]

23 pav. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto III Augusto dukatas (1563 m.)

Tuose pačiuose XVI a. pabaigos herbynuose [124, 1226; 125, 918], taip pat Alessandro Guagnini [114, *Lithvaniae descriptio*, 26; 113, Ksiąga III, 24] ir Martyno Bielskio [118, 9] kūriniuose šalia angelo matyti kito Kyjivo herbo seniausias atvaizdas – žeme žingsniuojantis lokys (25 pav.). Gali būti, kad šiuo ženklu buvo žymima šiaurės vakarų vaivadijos dalis – Kyjivo Polesė, kurios teritorijoje buvo Ovručo ir Žytomyro pavietai.

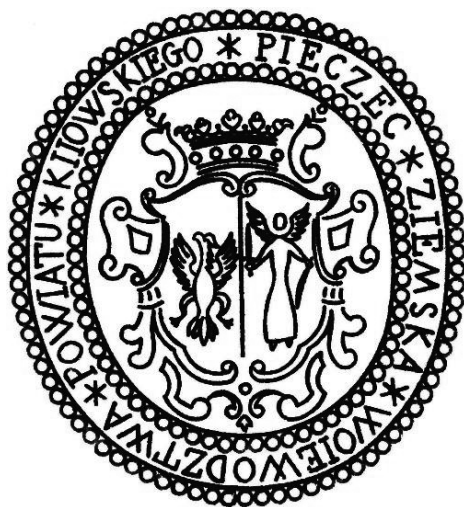
1745–1790 m. naudotame Kyjivo antspaude lokio atvaizdo nėra, jo barokinio skydo pirmajame lauke vaizduojamas karūnuotas erelis, antrajame – minėtas angelas, laikantis kalaviją ir jo makštį. Virš skydo uždėta karūna. Dėmesį patraukia legenda, kurioje nurodoma, kad antspaudas priklausė Kyjivo pavietui: * PIECZEC * ZIEMSKA * WOIEWODZTWA * POWIATU KIIOWSKIEGO [58; 108, apk. 15] (26 pav.).

Kyjivo vaivadijos oficialiose sfragistinėse-heraldinėse praktikose Lietuvos Vytis buvo naudojamas iki pat XVII a. pabaigos. Nors tai ir neatitiko politinių realijų ir seimo nutarimų, tačiau turėjo tam tikrą istorinę tradiciją, apeliavusią į ilgalaikį valstybinį-politinį ryšį su LDK, galiausiai tęsė tas praktikas, kurios susiformavo 1569 m. Liublino unijos išvakarėse.

24–25 pav. Kyjivo žemės herbai Bartošo Paprockio herbyne „Gniazdo cnoty“ (1578 m.) [124, 1226–1227]

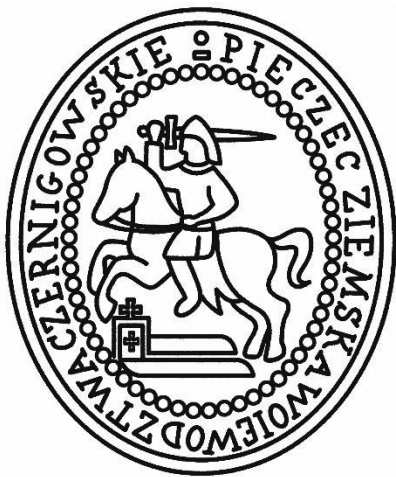
Tačiau net ir šiame kontekste su Kyjivo žeme besiribojusios Černihivo vaivadijos sfragistinė-heraldinė praktika atrodo gana netikėta. Šios 1635 m. iš Maskvos atkariautose žemėse įkurtos vaivadijos herbe turėtų būti dvigalvio erelio figūra. Toks atvaizdas Černihivo žemėje turėjo senas, Viduramžius siekiančias, tradicijas [135, 302–304]. Pavyzdžiui, jo būta ant XII a. Černihivo mieste pastatytos Šv. Boriso ir Glebo soboro sienos [146, 246; 134, 99], taip pat ant vienos iš XIII a. 7-ojo dešimtmečio Simono-Chludovsko psalmyno miniatiūrų [39, л. 239v; 143, 263; 127, n. 13]. Vėliau, nuo XVI a., juodojo erelio atvaizdas atsiranda kunigaikščių giminių, kildinusių save iš Černihivo Olgovičių dinastijos – Polubenskių [1, st. 2; 2, st. 12; 5; 7, plik 16, 41, st. 196, 201; 8, plik 18, 31, 34; 29, st. 123; 123, 491–493; 117, 193; 138, 22–27] ir Mosalskių [75, apk. 146; 137, 6–12], herbuose.

26 pav. Kyjivo pavieta antspaudas (1745 m.) [58; 108, apk. 15]

Nepaisant tokios senos kilmės, dvigalvis erelis Černihivo vaivadijos herbe Abiejų Tautų Respublikos laikotarpiu fiksuojamas šaltiniuose tik nuo XVIII amžiaus. Tai yra tuo metu, kai Respublika jau seniai prarado vaivadijos teritoriją, o jos žemės ženklas priklausė veikiau pretenzijų ir atminimo herbų kategorijai. Būtent taip jis apibūdinamas to meto herbynuose [122, 201; 121, 230]. Dvigalvio erelio figūra vaizduojama ir ant XVIII a. Černihivo vaivadijos žemės antspaudų (su legenda PIECZEC ZIEMSKA WOIEWODZTWA CZERNIECHOWSKIEGO) [35, k. 40] (28 pav.), juos naudojo Černihivo bajorijos savivaldos institucijos, tuo metu kompaktiškai įsikūrusios Voluinėje.

Tuo trumpu laikotarpiu, kai Černihivo vaivadija realiai buvo pavaldi Abiejų Tautų Respublikai, nuo 1635 iki 1648 m., jos žemės antspaudas atvaizdas buvo kitas, ne tradicinis dvigalvis erelis. 1641 m. kovo 5 d. [64, арк. 153] ir 1646 m. balandžio 18 d. [68, арк. 82] Žemės teismų šaukimuose, taip pat 1646 m. liepos 3 d. tribunolo knygų išraše („и тотъ выписъ подѣ печатю земѣскою воеводѣства черниговского естъ выданъ“) buvo įspaus-tas žemės antspaudas, kuriame pavaizduotas raitelis ant žirgo, dešinėje rankoje laikantis kalaviją, o apačioje – tarp dviejų kryžių įrėmintas kirilikos „П“ raidės ženklas. Legenda: · PIECZEC ZIEMSKA WOIEWODZTWA CZERNIGOWSKIE [100, арк. 120] (27 pav.).

27–28 pav. 1641 m. ir XVIII a. Černihivo vaivadijos antspaudai [100, арк. 120; 35, k. 40]

Lietuvos Vyčio vaizdavimas Černihivo žemės antspaude yra daugiau nei paslaptingas, atsižvelgiant į tai, kad ši vaivadija niekada nebuvo LDK dalis, nuo pat jos įkūrimo 1635 m. bent jau formaliai ji visada priklausė Lenkijos Karūnai. Tiesą sakant, Vėlyvaisiais viduramžiais Černihivas buvo valdomas Lietuvos didžiųjų kunigaikščių – iki 1500 m., kol buvo užkariautas Maskvos kariuomenės.

Nors 1618 m. Deulino paliaubomis įtvirtintas Černihivo žemės atgavimas iš Maskvos neatkūrė LDK suvereniteto jos atžvilgiu, vietos bajorija savo regiono reprezentacijai žemės antspaude naudojo būtent LDK herbą. Tokio pasirinkimo logika galėjo būti grindžiama dviem aplinkybėmis – simboliniu faktu, kad Černihivo žemė nuo seno priklausė Lietuvos valstybei, demonstravimu, taip pat kaimyninės Kyjivo vaivadijos antspaudų įtaka, nes šios

vaivadijos bajorai aktyviai dalyvavo apgyvenant ir integruojant iš Maskvos valdžios išvauduotą Černihovo teritoriją [133].

Toks Lietuvos Vyčio statuso „atnaujinimas“ šioje teritorijoje įvyko nepaisant tos aplinkybės, kad šis herbas akivaizdžiai niekada nebuvo naudojamas kaip Černihovo žemės ženklas, kai ji XIV a. antroje pusėje – XV a. buvo prijungta prie LDK. Naujam žemių antspaudui herbas turėjo būti pasirinktas bent iš dalies remiantis tam tikrais istoriškai susiformavusiais vietos nobiliteto įsitikinimais, apeliuojant į Černihovo ir Lietuvos ilgalaikį politinį ryšį, nors toks simbolinis apeliavimas neturėjo jokio atitinkamo istorinio-heraldinio pagrindo.

Iš ukrainiečių kalbos vertė Oksana Valionienė

Gauta 2025 02 10

Priimta 2025 06 15

Šaltiniai ir literatūra

- [1] *Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD)*. Archiwum Radziwiłłów, Dz. X, Sygn. 1: Dokumenty księcia Wasyla Połubińskiego (1546).
- [2] *AGAD*. Archiwum Radziwiłłów, Dz. X, Sygn. 55: Dokumenty szlachty wołyńskiej (1536–1546).
- [3] *AGAD*, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 337: Listy do Tomasza Zamoyskiego (1619–1628).
- [4] *AGAD*, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 2633: Akta wsi Holatyna (1500–1601).
- [5] *Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK)*. Archiwum Sanguszków, Perg. 185: Zapis księcia Andreja Jurijowycza Zasławskiego (1534 07 01).
- [6] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki III: Akta (1531–1539).
- [7] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki VI: Akta (1547–1599).
- [8] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki VII: Akta (1550–1552).
- [9] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XII: Akta (1570–1571).
- [10] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XIII: Akta (1572–1575).
- [11] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XIV: Akta (1576–1578).
- [12] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XV a: Akta (1583).
- [13] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XVI: Akta (1584–1585).
- [14] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XVI a: Akta (1585).
- [15] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XVII: Akta (1586–1587).
- [16] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XVII a: Akta (1588–1589).
- [17] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XVIII: Akta (1590).
- [18] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XVIII a: Akta (1591).
- [19] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XIX: Akta (1592).
- [20] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XX: Akta (1593).
- [21] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XXI: Akta (1594–1595).
- [22] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XXII: Akta (1596).
- [23] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XXII a: Akta (1597).
- [24] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XXIII: Akta (1598–1599).
- [25] *ANK*, Archiwum Sanguszków, Teki XXIV: Akta (1600–1602).
- [26] *ANK*, Spuścizna Adama Chmiela, Sygn. 78: Materiały sfragistyczne.
- [27] *ANK*, Teki Antoniego Schneidera, Sygn. 1307: Akta luźne (1750–1900).
- [28] *ANK*, Zbiór Rusieckich, Rkps 65: Akta do wsi Wiszenki (1540–1632).
- [29] *ANK*, Zbiór Rusieckich, Rkps 68: Listy do Iwana Hornostaja (1536–1553).
- [30] *Bibliothèque de l'Arsenal (BA)*, Ms. 1114: Stemmata Polonica (1555).

- [31] *John Rylands Library (JRL)*, Ms. lat. 28: *Livro de Arautos* (early 15 c.).
- [32] *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAB)*, F 6-85: *Didžiojo kunigaikščio Aleksandro privilegija* (1503 08 17).
- [33] *Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK)*, Rkps 1461: *Zbiór Mariana Gumowskiego. Pieczęcie ziemskie (A–N)*.
- [34] *MNK*, Rkps 1462: *Zbiór Mariana Gumowskiego. Pieczęcie ziemskie (O–Z)*.
- [35] *MNK*, Rkps 1483: *Zbiór Mariana Gumowskiego. Pieczęcie miejskie*.
- [36] *Muzeum Narodowe w Warszawie (MNW)*, NPO 10599: *Pieczęć wielka litewska wielkiego księcia Zygmunta* (1506).
- [37] *Národní knihovna České republiky (NKČR)*, XVI.A.17: Ulrich Richental. *Chronik des Konstanzer Konzils* (1460).
- [38] *Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO)*, Gabinet numizmatyczno-sfragistyczny, Sygn. S 385: *Zbiór pieczęci*.
- [39] *Государственный исторический музей (ГИМ)*, Отдел рукописей, Хлуд. 3: *Симоно-Хлудовская псалтырь* (1270).
- [40] *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського Національної академії наук України (ІР НБУВ)*, ф. 2, спр. 7325: *Документи князів Вишневецьких (1633–1639)*.
- [41] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 8218: *Збірка документів князів Вишневецьких (1576–1635)*.
- [42] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 8219: *Збірка документів князів Вишневецьких (1576–1635)*.
- [43] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 8229: *Збірка документів князів Вишневецьких (1576–1635)*.
- [44] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 17445: *Збірка Модзалевського. Генеалогічні матеріали*.
- [45] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 17448: *Збірка Модзалевського. Генеалогічні матеріали*.
- [46] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 17474: *Збірка Модзалевського. Генеалогічні матеріали*.
- [47] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 20647: *Збірка документів київської шляхти (1614–1790)*.
- [48] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 20943: *Збірка документів Макаревичів-Івашинцевичів (1597–1689)*.
- [49] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 20944: *Збірка документів Макаревичів-Івашинцевичів (1597–1689)*.
- [50] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 20950: *Збірка документів Макаревичів-Івашинцевичів (1597–1689)*.
- [51] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 20951: *Збірка документів Макаревичів-Івашинцевичів (1597–1689)*.
- [52] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 22574: *Збірка документів української шляхти (1511–1767)*.
- [53] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 22614: *Збірка документів Жидичинського монастиря (1545–1601)*.
- [54] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 22620: *Виписи з київських земських книг (1592–1639)*.
- [55] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 22621: *Виписи з київських земських книг (1592–1639)*.
- [56] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 23276: *Збірка документів Проскур-Суцанських (1617–1670)*.
- [57] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 23366: *Збірка документів Проскур-Суцанських (1580–1834)*.
- [58] *ІР НБУВ*, ф. 2, спр. 23388: *Збірка документів Проскур-Суцанських (1580–1834)*.
- [59] *ІР НБУВ*, ф. 14, спр. 2416: *Виписи з київських городських книг (1583–1768)*.
- [60] *ІР НБУВ*, ф. 14, спр. 2436: *Виписи з київських городських книг (1583–1768)*.
- [61] *ІР НБУВ*, ф. 301, оп. 1, спр. 656 Л: *Збірка документів із історії української Церкви (1550–1800)*.
- [62] *Львівський історичний музей (ЛІМ)*, Сфр. 251: *Велика литовська печатка великого князя Жигимонта* (1506).
- [63] *Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (ЛННБ)*, ф. 5, спр. 4062 (1637–1639).
- [64] *ЛННБ*, ф. 5, спр. 4063: *Липовецький архів (1640–1641)*.
- [65] *ЛННБ*, ф. 5, спр. 4064: *Липовецький архів (1642–1643)*.
- [66] *ЛННБ*, ф. 5, спр. 4065: *Липовецький архів (1644)*.

- [67] ЛННБ, ф. 5, спр. 4066: Липовецький архів (1645).
- [68] ЛННБ, ф. 5, спр. 4067: Липовецький архів (1646).
- [69] ЛННБ, ф. 5, спр. 4068: Липовецький архів (1646–1647).
- [70] ЛННБ, ф. 5, спр. 4069: Липовецький архів (1647).
- [71] ЛННБ, ф. 103, спр. 6604: Маєткові акти Сопіг (1637–1701).
- [72] Львівський національний університет імені Івана Франка (ЛНУ), Збірка Павліковських, п. 46: Велика литовська печатка великого князя Жигимонта (1506).
- [73] Музей Шереметьєвих (МШ), МС-2342: Печатка княгині Софії Вітовтівни (кінець 14 ст.).
- [74] Российский государственный архив древних актов (РГАДА), ф. 1473, оп. 1, ед. хр. 173: Выпись из книг трибунальных воеводства Вольнского (26.9.1635).
- [75] Центральний державний історичний архів України у місті Києві (ЦДІАК), ф. 44, оп. 1, спр. 1: Актова книга (1543–1576).
- [76] ЦДІАК, ф. 49, оп. 2, спр. 1335: Виписи з київських трибунальських книг (1569–1647).
- [77] ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 А вотчинні, спр. 327: Власницькі документи на Задніпровські володіння Лаври (1630–1642).
- [78] ЦДІАК, ф. 128, оп. 1 А вотчинні, спр. 328: Власницькі документи на Задніпровські володіння Лаври (1586–1730).
- [79] ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 643: Привілей великого князя Жигимонта Київському Пустинно-Микільському монастирю (1507 12 14).
- [80] ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 646: Привілей великого князя Жигимонта пану Михайлу Павші на села Джурджевичі та Зубковичі (1509 07 23).
- [81] ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 647: Привілей великого князя Жигимонта пану Михайлу Павші на села Джурджевичі та Зубковичі (1509 07 24).
- [82] ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 653: Привілей великого князя Жигимонта Київському Пустинно-Микільському монастирю (1514 10 15).
- [83] ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 659: Привілей великого князя Жигимонта київському воєводі Андрію Немировичу (1519 11 15).
- [84] ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 660: Привілей великого князя Жигимонта острозькому митнику Михелю Шимонковичу (1522 07 09).
- [85] ЦДІАК, ф. 221, оп. 1, спр. 15: Позов земський кременецький (1579).
- [86] ЦДІАК, ф. 221, оп. 1, спр. 43: Виписи з волинських трибунальських книг (1601–1608).
- [87] ЦДІАК, ф. 221, оп. 1, спр. 51: Виписи з київських трибунальських книг (1607–1642).
- [88] ЦДІАК, ф. 221, оп. 1, спр. 63: Виписи з київських градських книг (1617–1624).
- [89] ЦДІАК, ф. 221, оп. 1, спр. 541: Позов земський київський (1601).
- [90] ЦДІАК, ф. 221, оп. 1, спр. 556: Випис з київських трибунальських книг (1624).
- [91] ЦДІАК, ф. 221, оп. 1, спр. 561: Випис з київських трибунальських книг (1626).
- [92] ЦДІАК, ф. 223, оп. 1, спр. 26: Випис з волинських трибунальських книг (1615).
- [93] ЦДІАК, ф. 223, оп. 1, спр. 28: Випис з волинських трибунальських книг (1615).
- [94] ЦДІАК, ф. 223, оп. 1, спр. 31: Випис з волинських трибунальських книг (1620).
- [95] ЦДІАК, ф. 223, оп. 1, спр. 38: Випис з волинських трибунальських книг (1635).
- [96] ЦДІАК, ф. 256, оп. 1, спр. 1: Судова справа (1500–1634).
- [97] ЦДІАК, ф. 256, оп. 1, спр. 79: Документи князя Олександра Пронського (1599–1645).
- [98] ЦДІАК, ф. 256, оп. 1, спр. 90: Документи Миколая Семашка (1602–1655).
- [99] ЦДІАК, ф. 2070, оп. 1, спр. 11: Судові декрети (1600–1647).
- [100] ЦДІАК, ф. 2070, оп. 1, спр. 13: Судові декрети (1596–1803).
- [101] ЦДІАК, ф. 2070, оп. 1, спр. 28: Судові справи (1544–1647).

- [102] ЦДІАК, ф. 2070, оп. 1, спр. 31: Судові декрети (1591–1647).
- [103] ЦДІАК, ф. 2071, оп. 1, спр. 29: Судова справи (1537–1644).
- [104] ЦДІАК, ф. 2217, оп. 1, спр. 20: Судові справи (1623–1640).
- [105] ЦДІАК, ф. 2228, оп. 1, спр. 227: Документи Зборовських (1599–1677).
- [106] ЦДІАК, ф. 2228, оп. 1, спр. 407: Судова справи (1626–1651).
- [107] ЦДІАК, ф. 2228, оп. 1, спр. 411: Судова справи (1640–1660).
- [108] ЦДІАК, ф. 2230, оп. 1, спр. 77: Судова справи (1567–1788).
- [109] ADAMCZEWSKI, Marek. *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*. Cz. II: *Pieczęcie sądów szlacheckich do roku 1793*. Zgierz, 2010.
- [110] CHMIEL, Adam. Materiały sfragistyczne. Pieczęcie ziemskie i Trybunału koronnego w Polsce. *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*. T. III. Kraków, 1897, s. 2–12.
- [111] *Das Concilium, so zu Constanz gehalten ist worden des Jars, do man zalt von der Geburdt unsers Erlösers 1413 Jar*. Augsburg, 1483.
- [112] GUMOWSKI, Marian. *Pieczęcie królów polskich*. Kraków, 1910.
- [113] GWAGNIN, Alexander. *Kronika Sarmacyey europeyskiej*. Kraków, 1611.
- [114] GWAGNIN, Alexander. *Sarmatiae europeae descriptio*. Cracoviae, 1578.
- [115] HEYMOWSKI, Adam. Herby polskie w brukselskim Armorial Lyncenich. *Studia Źródłoznawcze*. T. XXIX. Warszawa, 1985, s. 94–124.
- [116] HEYMOWSKI, Adam. Herby polskie w stokholmskim Codex Bergshammer. *Studia Źródłoznawcze*. T. XII. Warszawa, 1968, s. 73–111.
- [117] KOJAŁOWICZ, Wojciech. *Herbarz rycerstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego zwany Compendium*. Kraków, 1897.
- [118] *Kronika Polska Marcina Bielskiego nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego, wydana*. Kraków, 1597.
- [119] KUCZYŃSKI, Stefan Krzysztof. *Polskie herby ziemskie*. Geneza, treści, funkcje. Warszawa, 1993.
- [120] KUTRZEBA, Stanisław; SEMKOWICZ, Władysław. *Akta unji Polski z Litwą*. 1385–1791. Kraków, 1932.
- [121] NIESIECKI, Kasper. *Herbarz Polski, powiększony dodatkami późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nepomucena Bobrowicza*. T. I. Lipsk, 1839.
- [122] NIESIECKI, Kasper. *Korona Polska przy złotej wolności starożytnymi rycerstwa polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego klejnotami, najwyższymi honorami, heroicznym męstwem i odwagą, wytworną nauką a najpierwej cnotą, pobożnością i świętobliwością ozdobiona, potomnym zaś wiekom na zaszczyt i nieśmiertelną sławną pamiątkę w tej ojczyźnie synów podana*. T. I. Lwów, 1728.
- [123] OKOLSKI, Szymon. *Orbis Polonus*. Vol. II. Cracoviae, 1643.
- [124] PAPROCKI, Bartosz. *Gniazdo cnoty zkąd herby rycerstwa sławnego Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Żmudzkiego y inszych Państw do tego Królestwa należących Książąt y Panów początek swoy mają*. Kraków, 1578.
- [125] PAPROCKI, Bartosz. *Herby rycerstwa polskiego*. Kraków, 1584.
- [126] POLACZKÓWNA, Helena. *Stemmata Polonica*. Rękopis n. 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenалу w Paryżu. Lwów, 1927.
- [127] POPOVA, Olga. *La miniature russe XI-e – début du XV-e siècle*. Léningrad, 1984.
- [128] RIMŠA, Edmundas. *Heraldika. Iš praeities į dabartį*. Vilnius, 2004.
- [129] SIPAVIČIŪTĖ, Justina. Antspaudas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemoje XVI–XVIII a. Daktaro disertacija. Vilnius, 2020.
- [130] SIPAVIČIŪTĖ, Justina. Lietuvos žemės teisė ir žemės teismų pareigūnų antspaudai 1564–1764 m. *Antrasis Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys. Sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė. Vilnius, 2017, p. 189–201.

- [131] SIPAVIČIŪTĖ, Justina. Pieczęcie sądów ziemskich w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1564–1792. *Rocznik Lituanistyczny*. T. III. Warszawa, 2017, s. 27–45.
- [132] *Volumina Legum*. Vol. II. Petersburg, 1859.
- [133] КУЛАКОВСЬКИЙ, Петро. *Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648)*. Київ, 2006.
- [134] МАРКЕВИЧ, Николай. *Чернигов. Историческое и статистическое описание Чернигова*. Чернигов, 1852.
- [135] ОДНОРОЖЕНКО, Олег. *Геральдика середньовічної Русі (України)*. Т. I: Генеза руської геральдики. X–XIII ст. Харків, 2023.
- [136] ОДНОРОЖЕНКО, Олег. *Геральдика середньовічної Русі (України)*. Т. II: Геральдика темних віків. Гербова традиція Руського королівства середини XIII – середини XIV ст. Харків, 2024.
- [137] ОДНОРОЖЕНКО, Олег. Герб князів Мосальських. *Сіверянський літопис*, 2008, № 4, с. 6–12.
- [138] ОДНОРОЖЕНКО, Олег. Герб князів Полубенських. *Сіверянський літопис*, 2009, № 2–3, с. 22–27.
- [139] ОДНОРОЖЕНКО, Олег. Правові підстави та практика використання земських печаток руських земель Корони Польської та Великого князівства Литовського XVI–XVIII ст. *Pieczęcie – typariusz i odcisk: Kulturowe i prawne odniesienia*. Katowice, 2023, s. 209–228.
- [140] ОДНОРОЖЕНКО, Олег. *Руські королівські, господарські та князівські печатки XIII–XVI ст.* Харків, 2009.
- [141] ОДНОРОЖЕНКО, Олег. Українська земельна геральдика XVI–XVIII ст. за сфрагістичними джерелами. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць*. Число 11, частина 1. Київ, 2004, с. 147–164.
- [142] *Статуту Великого князівства Литовського у 3-х томах*. Т. II: *Статут Великого князівства Литовського 1566 року*. Одеса, 2004.
- [143] УСПЕНСКИЙ, Александр. *Очерки по истории русского искусства*. Москва, 1910.
- [144] ШАЛАНДА, Аляксей. Земскія печаткі Вялікага Княства Літоўскаго у XVI–XVIII ст.: аснаўныя тыпы. *Сфрагістичний щорічник*. Вип. IV. Київ, 2013, с. 277–298.
- [145] ШАЛАНДА, Аляксей. Пятаткі галоўнага Трыбуналу ВКЛ Менскай («рускай») кадэнцыі ў XVII–XVIII ст. *Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 510-годдзя атрымання Менскам магдэбургскага права)*. Мінск, 2010, с. 48–58.
- [146] ШАФОНСКИЙ, Афанасий. *Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оное наместничество составлено*. Киев, 1851.

OLEG ODNOROZHENKO

Seals of the Lands of Kyiv and Chernihiv in the Sixteenth to the Eighteenth Centuries: Between Law, Tradition, and Historical Memory

Summary

The development of territorial sphragistics in the Grand Duchy of Lithuania was based on a legal framework documented in relevant statutes, privileges, and Sejm resolutions. These acts regulated both the procedure for using land seals and their iconographic features. In practice, however, there are numerous examples of significant deviations from these provisions. Sometimes this can be explained by imprecise wording in the decisions, but more often it was due to the broad rights of local self-governing institutions that had the final say on the iconographic content of the respective seals. Despite the very clear provisions of Volhynia and Kyiv incorporation privileges of 1569, according to which the Crown eagle was to be depicted on land seals, local sphragistics continued to use heraldic motifs created before the Union of Lublin for a long time.

In the Volhynian Voivodeship, this situation changed only with the Sejm resolution of 1589: from then, various combinations of the old Volhynian cross symbol and the Crown's single-headed eagle replaced the Lithuanian Vytis (Pogonia) on land seals. At the same time, Kyiv's seals continued to use the image of the Lithuanian Vytis. It was only at the end of the seventeenth century that it was finally replaced by the symbols of the Kyiv land – an angel and a bear combined with the coat of arms of the Crown. Despite all political realities and direct legal decisions, such a prolonged use of the coat of arms of the Grand Duchy of Lithuania on the seals of the self-governing institutions of Kyiv nobility, indicates not only the continuity of the heraldic tradition but also the long-term political loyalty of the Kyiv nobility to their old homeland.

However, even this heraldic-sphragistic conflict between law and tradition in Kyiv, which lasted for over a century, cannot compare to the unexpected iconography of the land seal of the Chernihiv Voivodeship, newly established in 1635. The depiction of the Lithuanian Vytis in its field occurred contrary to the actual political situation: the incorporation of the voivodeship into the Crown of Poland and not into the Grand Duchy of Lithuania. It is true that a state-political connection existed between Lithuanian and Chernihiv lands in the second half of the fourteenth and the fifteenth centuries, which most likely influenced the decision of the local nobility to use the Vytis motif to represent their region.

Keywords: heraldry, sphragistics, land seals, Kyiv Voivodeship, Chernihiv Voivodeship